

СТАНОВИЩЕ

от

доц. дфн Татяна Ичевска, ПУ „Паисий Хилендарски”, Филологически факултет,
Катедра „История на литературата и сравнително литературознание”

за

дисертационен труд, представен за придобиване на образователната и научна степен
„Доктор”

Със заповед № РД-38-96/16.02.2021 г. на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски” (СУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Поетика на пътя в българската литература от 20-те и 30-те години на XX век* за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Докторска програма „Българска литература” – Българска литература след Освобождението до Втората световна война).

Автор на дисертационния труд е Мария Георгиева Русева – докторант към катедра *Българска литература* с научен ръководител проф. дфн Валери Стоилов Стефанов от ФСФ, СУ.

1. Данни за дисертанта.

Мария Георгиева Русева завършва „Българска филология” в СУ през 2015 г., след което и магистърската програма „Литературознание” (2016). От 2017 г. е редовен докторант към катедра „Българска литература”. През 2019 – 2020 г. работи като инспектор „Учебна дейност” към Катедра „Българска литература”. От февруари 2020 г. е хоноруван асистент по българска литература между двете световни войни към същата катедра. Мария Русева е участвал в 5 научноизследователски проекта, както и в редица научни конференции у нас и в чужбина, автор е на статии върху българската литература.

2. Данни за дисертацията и автореферата.

Дисертационният труд на Мария Русева се състои от 235 стр. (заедно с библиографията). Във „Встъпление”-то авторката формулира целта на своето изследване – да бъдат осмислени художествените проекции на пътя и пътуването в нашата литература през 20-те и 30-те г. на миналия век, която на свой ред предполага да бъдат систематизирани предпочитаните от българина в началото на 20. век

маршрути, да се види как в различни по жанр текстове се обговарят причините за тръгването на път, начините, по които става срещата с чуждите светове, механизмите на (не)вписването в тях. Посочени са използваните в работата методи, направени са и уговорки защо определени автори и книги са предпочетени за сметка на други. Във „Въведение”-то е обяснена и избраната от Русева структура на работата. Изброени са българските литературноисторически изследвания, обговарящи мотива за пътуването, които авторката използва като отправна точка за по-нататъшните си наблюдения.

В първа глава „Пътища и миогледи: пътешественичеството в българската литература от 20-те и 30-те години на XX век”, Русева, първо, прави необходими уточнения относно употребата на понятия като „поетика”, „път”, „пътешестване”; второ, задава основните посоки, в които ще върви осмислянето на пътуването в художествените текстове (като прекосяване на пространства, като отместване във времето, като избор на конкретна посока, (пред)определена от субективни и/ли социално-политически фактори, като своеобразно (пре)откриване на себе си); трето, ясно сочи кой е обектът на изследването – модерният човек на 20.век, за когото отправянето на път е колкото принуда, толкова и предизвикателство, в този смисъл, за него самото пътуване е трупане на опит, опознаване на чуждия свят, а чрез знанието за чуждото – и на своя собствен свят; четвърто, очертава различните типове пътешественици в нашата литература (поклонникът, туристът, фланьорът, емигрантът, скитникът); пето, поставя като важен проблема за личните вещи на пътуващия човек, както и за местата на памет, които той избира да посети, когато е в чужбина – музеи, галерии, архитектурни шедеври и т.н.; шесто, специално внимание обръща на новите технически средства, с помощта на които модерният човек открива – покорява света, както и на неизбежните промени в светогледа му, провокирани от технологичния напредък.

Втора глава „Пътешественикът и Европа: приобщаване към вечността и миналото” изследва присъствията на европейските места на памет – Атина, Неапол, Рим, Венеция, Брунате, в българската литература. Обговорени са опитите на родните пътешественици да разчетат напластените в тези места културни и времеви пластове, да реконструират сюжети, в които да сговорят миналото и съвременността, романтичните сияния на билото с неговите кървави сенки. Очертани и коментирани са и поетическите и белетристичните образи на Прага в нашата литература.

В трета глава изследователското внимание е центрирано върху лицата на Париж, Лондон и Берлин, създадени в различни по жанр текстове. Когато е в Париж,

българинът често е в ролята на фланьора, който се чувства едновременно свързан със, но и дистанциран от пространството на големия град, той непрекъснато преминава от позицията на страничен наблюдател в тази на непосредствен участник в свръхдинамичния парижки живот. Анализирани са цветовете и фигурите (на стихии и/ли на животни), посредством които в съзнанието на пътуващият човек се сглобява представата на френската столица, показани са различни страни от френския живот, както и възможностите, които се откриват пред българина в Париж – да се отдаде на учение, на усърдно усвояване на натрупания през вековете културен опит, да се впусне в удоволствия и наслади, да се потопи в мрака на маргиналията – сред клошари и престъпници. За разлика от Париж, който привлича неустойимо българина, Лондон за него е все още непознатото място, което го изпълва с любопитство, но и с немалка доза страх. Посредством направените анализи Русева успява добре да улови разликите в отношението на българина към двете европейски столици – в разказите за Париж доминира еуфорията от попадането в един толкова магичен, магнетичен и прелъстяващо-зашеметяващ свят, докато в разказите за Лондон личи, от една страна, недоумението пред английските предразсъдъци спрямо чужденците, а от друга, желанието да бъдат усвоени местните културни норми и ритуали на общуване, които в значителна степен се различават от българските – както се вижда от коментирания в работата примери, negliжирането дори на най-незначителния детайл (било в облеклото, било в общуването) поставя чужденеца в редица неуместни ситуации. На този фон много ясно се откроява бюрократизираният начин на живот в немската столица, както и силно политизираната атмосфера в Германия през 30-те г., в която редом със засилващото се обожание на личността на Хитлер върви и негативната промяна в отношение към евреите. Любопитна е коментираната от Русева промяна в представите на германеца за значимо и ценно през 20-те и 30-те г. Ако през 20-те г. на чужденците се показва архитектурното и културното наследство на Прусия, то през следващото десетилетие в туристически атракции започват да се превръщат места, в които се провиждат не ценностите на миналото, а катастрофизмът на настоящето – подпаленият Райхстаг, домът на комунистите, първият концентрационен лагер и т.н.

В четвърта глава „Пътят към Новия свят” авторката очертава различните начини, по които българинът открива двете Америки. Обговорени са наложените от медиите представи за Северна Америка като страна на неограничените възможности, но и на дехуманизацията (в разказите на Св. Минков), след което са анализирани преживяванията на човека, попаднал в самото сърце на Новия свят – от смайването му

пред монументалните сгради и гледки до ужаса от това да бъдеш емигрант в САЩ. Като сблъсква двата разказа за Америка – на Симеон Радев и на Д. Цветков, Русева успява да изведе контрастните лица на Америка, както и напълно противоположните нагласи на американеца към идващия отвън в зависимост от неговия социално-политически статус. Разнолика е и Южна Америка – за пътуващия из нея турист тя може да бъде екзотично пространство, източник на романтика, място на бурни страсти и танци, но за прекосилия екватора в търсене на препитание човек това е територия, заредена с опасности и неизвестности, в която на първо място стои въпросът за физическото му оцеляване. Много точно са очертани местата, през които минава пътят на емигранта в Южна Америка – Емигрантския дом, Фабриката, Кръчмата, Публичният дом, дивата местна природа.

„Заклучението” обобщава направените наблюдения и изводи на дисертантката.

При анализите в отделните глави е използвана адекватна на проблематиката методология.

Авторефератът, който се състои от 47 стр., изцяло отразява структурата, съдържанието и тезите на дисертацията.

3. Научни приноси.

Приемам формулираните от Мария Русева в автореферата в седем точки приноси на работата. Бих искала да посоча още в какво виждам достойнствата на изследването.

Дисертацията на Русева представлява един амбициозен по своята същност проект – да бъдат систематизирани многобройните (и разнопосочни) литературни пътешествия в периода между двете световни войни. Казвам амбициозен, защото европейските и американските маршрути на българина спокойно биха могли да бъдат обект на изследване на поне две отделни дисертации – респектиращ е текстовият материал, с който се работи в отделните глави. Ето защо приемам, че формулираните в началото задачи са коректно изпълнени. Познавам Мария Русева от участията ѝ в ежегодните студентско-докторантски конференции в Пловдив, чела съм и преди нейни текстове по темата и не мога да не отбележа огромния скок, който забелязвам по отношение на стилистичната и терминологичната прецизност, която тя демонстрира в отделните глави на дисертацията. В този ред на мисли искам да посоча като достойнство на нейния труд и изключително стройната му и добре промислена композиция.

Изборът на Мария Русева да срещне творби с различна жанрова принадлежност позволява да бъдат видени неизследвани до този момент проблемни полета, да се

допълнят вече съществуващи в литературнокритическото пространство представи за автори и текстове (например за Св. Минков, К. Константинов), както и да се (пре)открият творби на маргинализирани писатели като Стефан Андреев, Асен Христофоров, Андрей Андреев, Христо Бръзицов и др.

Сред находките на работата бих посочила направената в теоретичната глава типология на пътуващия човек в междувоенната ни литература, която не остава изолирана, а непрекъснато бива уплътнявана и конкретизирана в хода на анализите.

Изключително интересни за мен бяха втора и трета част на трета глава. Много добре очертани и обговорени от Русева са лицата на Лондон, удачно е направеното от нея засрещане на текстовете на Стефан Андреев и Асен Христофоров при осмислянето на механизмите, по които е организиран делникът в британската столица, на типичните черти на английския характер, на ритуалите на общуване на англичанина със своите и чуждите, на английското високомерие към представителите на другите народности. Бих искала да спомена и задълбочените наблюдения на Русева върху пътните бележки на автори като Андрей Андреев, Христо Бръзицов и Стефан Грудев, посредством които са показани както позитивите на немския начин на живот – ред, чистота, дисциплина, които обясняват симпатиите на българина към Германия, така и доста смущаващите процеси, развихрили се особено през 30-те г. на 20. век, които в голяма степен започват да проблематизират първоначалните представи на чужденеца за идеалното германско общество.

Продуктивни (и с потенциал за доразвиване на следващ етап от работата върху текста) са и наблюденията на Мария Русева върху създадените в нашата литература образи на Южна Америка, и по-конкретно върху местата, които най-често обитават българските емигранти.

Всичко, изброено дотук, позволява да видим добрите умения на Русева да конструира литературноисторически сюжети, както и да търси (и разчита) диалогичните пресичания между текстове и автори.

Смятам, че дисертацията би трябвало да бъде издадена като книга, с оглед на което ще си позволя да направя някои препоръки, както и да задам въпроси, които се породиха в процеса на четенето.

Тъй като Русева често посяга и към текстове, които излизат през 40-те г., във „Встъпление“-то не би било излишно да се направи уговорка относно причините, които налагат прекрочването на заложените в заглавието времеви параметри.

Отчитайки правото ѝ на личен избор, все пак ми се струва, че е добре авторката да помисли доколко предложеният от нея казионизъм „пътешественичество“ не би могъл да бъде заменен с по-подходящ синоним.

Към посочените на с. 9 – 11 заглавия на литературноисторически изследвания по темата за пътуването в българската литература бих препоръчала да се видят и: студията на Ст. Елевтеров „Жанрово-типологиялна еволюция на пътеписа през Възраждането“ (в: Студии по историческа поетика. София: Анупис, 1993, с. 180 – 204), както и статиите на Б. Ганчева върху пътеписното наследство на К. Константинов (Ганчева, Б. „За патриотичната тенденция в българския пътепис“. – Литературна мисъл, 1978, кн. 3, с. 44 – 58; Ганчева, Б. „Българският пътепис в развитие. Особености в жанровия му развой“. – Литературна история, 1979, кн. 4, с. 31 – 45), които със сигурност биха отключили още хоризонти на мислене.

По повод на разсъжденията на авторката върху вещите, с които модерният човек тръгва на своите пътешествия, любопитство поражда например питането дали и доколко през 20-те и 30-те г. е променен списъкът с полезни предмети, които още героят на вълшебната приказка винаги взема със себе си, отпращайки се вълн от дома, как в следвоенните ни текстове се компенсира отсъствието на така характерните за приказката магически предмети и помощници.

В хода на четенето у мен възникна още един въпрос – през 20-те г. на 20. век повечето български поети и писатели учат и/ли специализират в Европа. Неслучайно това е и десетилетието, в което естетико-художествените експерименти у нас са изцяло в синхрон с промените в европейското изкуство. Този факт логично поражда очакването европейското – като картини, мотиви, имена и т.н. да присъства далеч по-мощно в нашата литература от това десетилетие. Както обаче се вижда от привлечените в работата текстове, това далеч не е точно така. Дори се забелязва известен дисбаланс в интереса към европейското – то се оказва сякаш по-интригуващо за автори, останали периферни за литературата ни, отколкото за такива, които отдавна са част от т.нар. класика. Дали би могло да се намери обяснение за едно подобно разминаване между хипотетично и налично при осмислянето на европейското пространство и култура?

Струва ми се, че много полезна с оглед на нещата, с които Русева се занимава във втора глава, за нея би била книгата на Ив. Русков „Обърната точка. Фигури към етимона на пейзажа и пейзажната лирика“ (Пловдив: Етимон, 1999), и по-специално частта „Пейзаж и руина. Руината – археология на фигури“ (с. 171 – 209). Ключовите тези в нея за руините като пейзаж, но и като културен и исторически цитат от

миналото, като мост във времето, като импулс, който прави от пишещия и художник, и разказвач на истории, биха уплътнили собствените ѝ наблюдения върху видяното и преживяното от родните пътешественици в Гърция и Италия.

В тоя ред на мисли бих препоръчала и изследването на Величко Тодоров „Чешкият сюжет. Чехия и чехите в българската литература” (София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски”, 1992), което със сигурност би отключило допълнителни ракурси към кометираните от Русева в последната част на втора глава пражки сюжети. По повод на обговарянето на създадените в литературата ни образи на Прага – на практика единствения славянски град, веднага изниква въпросът защо, при наличието на огромен корпус от текстове за Сърбия през Възраждането и в годините след Освобождението, през 20-те и 30-те г. на 20.век изведнъж българинът „ослепява” за нея? Защо казаното от Алеко, разбира се, на шега, че и нощем, и денем да пресечеш Сърбия, тя все „не е интересна”, в този момент се възприема напълно сериозно, казано с други думи, какво я прави толкова безинтересна за българина? И още нещо, през 20-те и 30-те г. маршрутът Русия присъства ли в литературата ни (освен в привлечените за сравнение текстове на Асен Златаров и Кръстьо Белев)?

Струва ми се, че на един следващ етап на работа на т. нар. парижки текстове на Далчев и Багряна би могло да се отдели малко по-голямо внимание, като се потърсят и диалогичните им пресичания с изградени преди това (при символистите например) поетически образи на Париж, а и на френското като цяло.

Би могло по-категорично да се отговори и на въпроса как изграденият през 20-те и 30-те г. образ на Северна Америка се вмести между медийния ѝ образ, сглобен в разказите на Св. Минков, и вече наложения ѝ от Алеко в представите на българина литературен образ, т.е. успяват ли следвоенните ни автори да разколебаят/ преобърнат/ пренапишат съществуващите представи и предразсъдъци за САЩ?

И още един въпрос, биха ли могли, макар в работата да се вижда, че причините за попадането и пребиваването в тях да са различни, да бъдат обгледани в сравнителен план лагерът в Германия и американският Елис Айлънд като места на своеобразното (пре)възпитание на различните?

4. Публикации и участия в научни форуми. В автореферата са посочени 12 публикации по темата. Те представят отделни аспекти от разглежданата в дисертацията проблематика.

5. Заключение.

Имайки предвид качествата на предложения дисертационен труд и постигнатите от неговата авторка резултати, убедено препоръчвам на уважаемите членове на научното жури на Мария Георгиева Русева да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор”.

Пловдив,
26. 04. 2021 г.

Изготвил становището:
(доц. дфн Татяна Ичевска)